

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

2

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

2

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

2

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

MOKSLO GYVENIMAS

Konferencijos

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA „KUNIGAİKŠČIAI RADVILOS – GARSIAUSIA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS DIDIKŲ GIMINĖ“

2015 m. lapkričio 12–14 d. Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose vyko tarptautinė mokslinė konferencija, skirta vieno iškiliausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybininkų – Lietuvos kanclerio ir Vilniaus vaivados kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo – gimimo 500 metų ir mirties 450 metų sukaktims paminėti. Šiame tarptautiniame forume siekta atskleisti ir apmąstyti garsiausios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o vėliau ir vienos žymiausių visos Abiejų Tautų Respublikos didikų giminės – kunigaikščių Radvilų – įvairią veiklą, indėlį į valstybės, jos politikos ir diplomatijos, kultūros ir meno, ūkio ir karybos raidą, pristatyti žymiausius giminės atstovus, apibūdinti šios giminės kultūrinį ir meninį paveldą, taip pat Radvilų vietą istorinėje atmintyje. Konferencija surengta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų muziejui bendradarbiaujant su Vilniaus universiteto Istorijos fakultetu ir Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriumi.

Konferencijos turinys probleminiu ir teminiu aspektais buvo suskirstytas į 8 dalis: *Radvilos, Radvila Juodasis, Tikėjimas (Religija), Valstybė, Karyba, Ikonografija, Kultūra, Topografija*, chronologiškai aprėpiančias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpį nuo XV a. iki XVIII a. pabaigos. Per tris konferencijos dienas buvo perskaityti 42 pranešimai, kuriuos parengė iškilūs mokslininkai iš Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos, Austrijos ir Jungtinės Karalystės.

Pirmojoje konferencijos dalyje, skirtoje *Radvilų giminės kilmei*, įvadinį pranešimą perskaitė vienas renginio globėjų – kunigaikštis Motiejus R a d v i l a („Radvilos –

istorinis paveldas – giminės perspektyva“), retrospektyviniu žvilgsniu aprėpęs visą giminės istoriją – nuo protėvių, giminės iškilimo, per jos „aukso amžių“ (Radvilos Juodojo ir Boguslavo Radvilų laikai), sudėtingas išlikimo sąlygas okupacijų laikotarpiu iki Radvilų giminės atgimimo ir misijos šiuolaikiniame pasaulyje. Radvilų giminės iškilimo aplinkybės ir jos vietą Lietuvos politiniame elite XV–XVI a. pradžioje aptarė Vilniaus universiteto prof. Rimvydas P e t r a u s k a s („Vardas Radvila: giminės iškilimas XV a. – XVI a. pradžioje“). Prof. Bogusławas D y b a ś a s iš Lenkijos mokslų akademijos Mokslo atstovybės Vienoje pristatė apibendrintą Radvilų giminės vaizdinį lenkų ir lietuvių kultūrinėje atmintyje („Radvilos kaip lenkų ir lietuvių atminties vaizdinys“).

Mikalojaus Radvilos Juodojo asmenybei skirtoje konferencijos dalyje buvo perskaityti 5 pranešimai. Prof. Raimonda R a g a u s k i e n ė (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565) Radvilų giminės istorijos kontekste“ ne tik aptarė Mikalojaus Radvilos Juodojo asmenybės formavimosi sąlygas, apibūdino Radvilų vietą Lietuvos valdančiajame elite, pristatė Radvilos Juodojo nuveiktų darbų kryptis, bet ir išryškino psichofizines ypatybes, lėmusias didiko veiklą. Valstybinę Radvilos Juodojo veiklą išsamiai pristatė Lietuvos istorijos instituto mokslininkė prof. Jūratė K i a u p i e n ė („Mikalojus Radvila Juodasis – XVI amžiaus politikas“), o prof. Dainora P o c i ū t ė (Vilniaus universitetas) dėmesį sutelkė į šio didiko reformacinės pažiūras („Kristaus karalystė ar Aleksandro imperija? Mikalojaus Radvilos Juodojo reformacinė politika ir krikščioniškoji mintis“). Tapydamas teisininko Radvilos portretą, Varšuvos universiteto teisės istorikas prof. Andrzejus Z a k r z e w s k i s pastebėjo, jog nepaisant to, kad didikas nebuvo įgijęs universitetinio išsilavinimo, Lietuva jo kancleravimo laikais išgyveno išskirtinį civilizacinį šuolį („Mikalojus Radvila Juodasis apie teisę ir teisininkus“). Doc. dr. Sigitas N a r b u t a s (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), aptaręs Mikalojaus Radvilos Juodojo paveikslą Alberto Kojalavičiaus-Vijūko heraldiniuose ir genealoginiuose veikaluose, įžvalgiai pastebėjo, jog į Radvilos Juodojo gyvenimo aprašymą lotyniškame *Vardyne* ir jo nuorašuose privalu žvelgti ne tik kaip į jo biografiją, bet ir kaip vieno Lietuvos istorijos tarpsnio santrauką, perteiktą per vieną iškilų asmenybę. S. Narbuto pateikta Kojalavičiaus citata: „Mikalojus Jonaitis Radvila, pramintas Juoduoju, – užvis labiau Respublikoje gerbiamas vyras nepaisant to, kad pirmas iš Vokietijos į Lietuvą atgabeno kalvinizmą“, tapo puikia įžanga trečiajai konferencijos daliai, skirtai tikėjimo klausimams.

Konferencijos *Tikėjimo* dalyje Radvilų giminės konfesinės orientacijos ir Reformacijos istorijos problematika buvo aptarta taip pat 5 pranešimuose. Vyskupų Alberto ir Jurgio Radvilų politinę ir bažnytinę karjerą pristatė dr. Wioletta P a w l i k o w s k a - B u t t e r w i c k (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas). Prof. habil. dr. Tomaszas K e m p a iš Mikalojaus Koperniko universiteto dėmesį sutelkė į Nesvyžiaus ir Biržų Radvilų pozicijas 1588 m. Vilniaus sumaišties akivaizdoje, šią problemą analizuodamas per gimi-

nės solidarumo ir ištikimybės tikėjimui prizmę. Paskutiniojo XVI a. dešimtmečio religinio ir politinio gyvenimo sąsajas atskleidė mokslininko iš Varšuvos karališkosios pilies muziejaus Paweł Tysocki pranešimas, skirtas ginčui dėl Krokuvos vyskupo sosto („1591 m. ginčas dėl Krokuvos vyskupo sosto. Jurgio Radvilos siekių pergalė ir Jono Zamoiskio protekcinės politikos nesėkmė“). Doc. habil. dr. Inga Lukšaitė (Lietuvos istorijos institutas) aptarė Biržų-Dubingių šakos Radvilų vaidmenį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfesionalizacijai XVII a. pirmoje pusėje. Radvilų fundacijas ir donacijas Šv. Pranciškaus Mažesniųjų brolių ordinui gausia ikonografinė medžiaga iliustruotame pranešime pristatė habil. dr. Rūta Janonienė (Vilniaus dailės akademija).

Radvilų vaidmeniui *Valstybės* istorijoje skirtoje konferencijos dalyje Vilniaus universiteto mokslininkas dr. Tomas Čelkis aptarė „Radvilų sienų“ sampratą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės delimitaciniuose procesuose XV–XVI a., didžiausią dėmesį skirdamas sienos tarp Livonijos ir Biržų kunigaikštystės nustatymui. Piotras Labędziš iš Mikalojaus Koperniko universiteto aptarė dviejų XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios politinio elito lyderių – Kristupo Radvilos Perkūno ir Jono Zamoiskio – politinio bendradarbiavimo istoriją. Naujų duomenų į Radvilų giminės istoriją įnešė diplomatijos istorijos tyrinėtojos, Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto mokslininkės dr. Annos Kalinowskos pranešimas apie Jonušo Radvilos misiją Londone, kuriame prelegentė išanalizavo Jonušo Radvilos politinės ir diplomatinės karjeros pradžią (*I doubt not His Majesty will graciously receive the young Prince... 1633 m. Jonušo Radvilos misija Londone*). A. Kalinowska pažymėjo, kad Jonušas Radvila, dar būdamas dvidešimt vienerių metų Leideno studentas, kaip diplomatas atstovavo Abiejų Tautų Respublikai trijose diplomatinėse misijose (Jungtinėse Nyderlandų provincijose, infantės Izabelės Klaros Eugenijos dvare tuometiniuose Pietų Nyderlanduose bei karaliaus Karolio I dvare Londone), ir visur paliko puikų įspūdį. Aberdino universiteto profesorė Karina Friedrich aptarė paskutiniojo Dubingių-Biržų linijos kunigaikščio Boguslavo Radvilos gyvenimą ir politinę veiklą, dėmesį sutelkdama į išdavystės problemą. Radvilų giminės politinio vaidmens pokyčius XVIII a. analizavo Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos instituto mokslininkas dr. Andrejus Macukas („Radvilos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus politikos gyvenime XVIII a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje: nuo nuopuolio iki dominavimo“) bei Jono Dlugošo akademijos Čenstakavoje prof. habil. dr. Andrzejus Stroynowskis, pranešime „Nesvyžiaus kunigaikščių pozicijų pokyčiai XVIII a.“ daugiausia dėmesio skyres Radvilų veiklai XVIII a. pirmoje pusėje. Radvilų giminės politinės galios smukimo problema Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikotarpiu ir išgyventas krizės laikotarpis, mirus Vilniaus vaivada Karoliui Stanislovui Radvilai „Mielajam Ponui“, konferencijoje liko neaptarta.

Radvilų etmonų veikla analizuota *Karybai* skirtoje konferencijos dalyje. Įžanginį temos pranešimą „Ar kiekvienas Radvila turėjo būti etmonas? Radvilų karo tarnyba XVI–

XVIII a.“ perskaitė prof. habil. dr. Andrzejus R a c h u b a iš Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto. Kardinolo Stefano Višinskio universiteto mokslininkas dr. Przemysławas G a w r o n a s išanalizavo Biržų Radvilų vaidmenį XVII a. pirmosios pusės ginčiuose dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono kompetencijos. Dr. Janas Jerzy S o w a (Varšuvos universitetas) apžvelgė Jonušo Radvilos veiklą karo teismų srityje 1649–1651 m., o dr. Mikola V o l k a u iš Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos instituto suteikė naujų žinių apie Radvilų tvirtoves baltarusiškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse per 1654–1667 m. karą.

Konferencijos *Ikonografijos* dalyje buvo aptartas Radvilų įamžinimas mene, šios giminės ikonografinis palikimas bei jo identifikavimo problemos. Dr. Przemysławas M r o z o w s k i s iš Varšuvos karališkosios pilies muziejaus perskaitė pranešimą „Radvilų portretų strategija XVI a.“, kuriame atkreipė dėmesį į tai, jog XVI a. plačiai paplitusi visuomeninės reprezentacijos priemonė buvo portretas, kuris ne tik atliepė renesansinį savęs ir savo individualumo įprasminimą, bet visų pirma liudijo visuomenėje įgytą statusą. Radvilos, Mikalojus Juodasis ir Mikalojus Rudasis puikiai suvokė ir vertino portretą kaip svarbią tokio visuomeninio poveikio priemonę. Menotyrininkas Jerzy T. P e t r u s a s iš Vavelio karališkosios pilies atkreipė dėmesį į meno istorikų iki šiol neanalizuotą kardinolo Jurgio Radvilos ikonografiją, o Monika O c h n i o iš Varšuvos nacionalinio muziejaus aptarė Nesvyžiaus Radvilų portretų katalogą. Įdomiomis išvalgomis apie Karolio Stanislovo Radvilos karsto portretą pasidalijo doc. dr. Olga P o p k o iš Myro pilies muziejaus. Pristatydama 2012 m. lapkritį Vokietijoje, Šilingsfiursto pilies koplyčioje surastą kunigaikščiui Konstantui Hohenlohe priklausiusį portretą, mokslininkė įrodė, kad iki šiol laikytas nežinomo vyro portretu meno kūrinys yra kunigaikščio Karolio Stanislovo Radvilos Teisingojo (1669–1719) karsto portretas.

Kultūros istorijai skirtoje konferencijos dalyje dr. Rūta Č a p a i t ė iš Lietuvos istorijos instituto, keldama klausimą „Ar derėjo XVI a. didikui gražiai rašyti“, išanalizavo Radvilų ir aukščiausio politinio elito atstovų rašysenas (autografus) to meto kaligrafijos kontekste. Prof. habil. dr. Dariuszas C h e m p e r e k a s (Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas) aptarė Radvilų vaizdavimą Jano Kochanovskio poezijoje, o Katovicų Silezijos universiteto prof. habil. dr. Mariola J a r c z y k o w a Radvilas pristatė kaip žinomus XVI ir XVII a. oratorius. Dr. Agnė R a i l a i t ė s-B a r d ė s (Lietuvos istorijos institutas) pranešime, kurį perskaitė Neringa Dambrauskaitė, buvo atkreiptas dėmesys į jungtinius herbus Radvilų giminės istorijoje. Krokuvos katedroje esančio Radvilų voto tyrimus apžvelgė Krzysztofąs C z y ż e w s k i s iš Vavelio karališkosios pilies muziejaus. Baltarusijos mokslininkė doc. dr. Anastasia S k e p y a n (Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos institutas) pranešime „Jonušas Radvila ir jo dvaras“ pateikė gausiais šaltiniais dokumentuotą J. Radvilos klientų sąvadą, aptarė dvaro hierarchinę struktūrą, nustatė pareigybių hierarchiją bei apmokėjimo sistemą. Tuo tarpu Kęstutis G u d m a n t a s (Lietu-

vių literatūros ir tautosakos institutas) atkreipė dėmesį į konferencijoje mažai analizuotą Radvilų moterų istoriją ir perskaitė pranešimą apie XVIII a. Radvilų moterų genealogijas („Į sceną išeina moterys: Radvilaičių ir Radvilienių genealogijos“).

Topografijos dalyje pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į Radvilų nuosavybę, jų rezidencijas ir valdas bei šių valdų raidą. Vilniaus universiteto mokslininkai prof. dr. Albinas Kuncevičius, prof. dr. Rimantas Jankauskas, doc. dr. Rimvydas Laužikas vaizdžiai pristatė Radvilų kapavietės tyrimus Dubingiuose. Doc. dr. Edmundas Rimša (Lietuvos istorijos institutas) aptarė Radvilų miestų heraldiką. Radvilų rezidencijas ir nuosavybę Vilniaus Žemutinėje pilyje apžvelgė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų darbuotojas Eimantas Gudas, o Lodzės universiteto prof. habil. dr. Tadeusz Bernardowiczius išanalizavo XVI–XVIII a. Vilniuje buvusias Radvilų rezidencijas ir valdas. Doc. dr. Deimantas Karvelis (Lietuvos edukologijos universitetas) Radvilų Biržų pilies statybą XVII a. pirmoje pusėje aptarė socialinės komunikacijos aspektu. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje vykusių ginčus dėl Biržų Radvilų valdų bei jų archyvo išanalizavo Lietuvos istorijos instituto mokslininkas dr. Gintautas Sliėso riūnas. Dr. Gitanos Zujienė (Lietuvos istorijos institutas) pranešime dėmesys buvo sutelktas į Radvilas ir Magdeburgo teisę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Radvilų valdų istorijos temą užbaigė gausiais šaltiniais dokumentuotas Kėdainių krašto muziejaus direktoriaus Rimanto Žirgulo pranešimas apie Kėdainius kaip privatų kunigaikščių Radvilų miestą, kuriame daug dėmesio buvo skirta istorinės atminties gavinimui ir puoselėjimui.

Konferencijos metu vyko aštri diskusija dėl Jonušo Radvilos asmenybės ir jo veiklos vertinimo, taip pat dėl kunigaikščių Radvilų išsilavinimo. Doc. habil. dr. Ingė Lukšaitė priminė konferencijos dalyviams, kad kunigaikščiai savo ir karaliaus dvare buvo kryptingai lavinami, mokomi to meto svarbiausių kalbų, karybos meno, rengti būti valstybės vyrais. Didžiulis reformatų Radvilų nuopelnas – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įvestas dviejų lygių mokymas: pradinis prie kiekvienos parapijos ir aukštesnis – kolegijos Kėdainiuose, Kražiuose, Slucke, taip pat dėtos pastangos įkurti universitetą. Kiekvieną konferencijos dalį lydėję aptarimai ir diskusijos atskleidė, jog Radvilų tema iki šiol yra svarbi ir reikšminga tiek kalbant apie Lietuvos valstybės istoriją, tiek apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės bei kultūros raidą.

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai planuoja paskelbti pagal konferencijoje skaitytus pranešimus parengtą mokslinių straipsnių rinkinį lietuvių ir lenkų kalbomis.

Ramunė Šmigelskytė - Stukienė